

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОBOB'ЯЗКАМИ З ЧИСЛА ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

**ГОЦ-ЯКОВЛЄВА Ольга Василівна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О.І. Процевського
Харківського національного педагогічного Університету імені Г.С. Сковороди**

ORCID: 0000-0002-7217-7329

УДК 349.23:349.3

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.24

Статтю присвячено проблемним питанням соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками. Зауважено, що подальші реформи на реалізацію нормативних положень Угоди про асоціацію Україна-ЄС у цій сфері були значно уповільнені через запровадження військового стану. Відзначено недостатній рівень соціального захисту працівників Національної поліції України із сімейними обов'язками, оскільки стандарти їх соціального захисту закріплені в нормативних актах декларативно. Наголошено, що через наявність гендерних стереотипів відсутня збалансованість соціальних прав жінок і чоловіків як осіб із сімейними обов'язками, які проходять службу в Національній поліції України.

Досліджено та проаналізовано законодавчі акти, підзаконні нормативно-правові акти у сфері забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками. Наголошено на кардинальних змінах національного законодавства. Особливої уваги приділено питанням гендерної рівності. Встановлено, що питання гендерної рівності в національному законодавстві характеризуються нерегульованістю та незбалансованістю прав і можливостей жінок і чоловіків. Доведено, що нормативно-правові акти закріплюють «материнську теорію» в праві і тому все ще залишаються невирішеними деякі питання щодо якісного поєднання професійних та сімейних обов'язків для працюючих батьків. Зауважено, що визначення правової категорії «особи з сімейними обов'язками» відсутнє у за-

конодавстві. Визначено перспективи розвитку законодавства України у напрямі виправлення даної ситуації. Розглянуто питання, які потребують нормативно-правового врегулювання та внесено відповідні рекомендації з удосконалення норм права, щодо регулювання правового становища осіб з сімейними обов'язками з числа працівників Національної поліції України.

Ключові слова: соціальний захист, особи із сімейними обов'язками, Національна поліція України, гендерна рівність, рівні можливості, гарантії, сімейні обов'язки, дискримінація, відпустка.

Постановка проблеми

Питання гендерної рівності та соціального захисту працівників Національної поліції України були і залишаються нагальною проблемою, оскільки саме вони потребують додаткових гарантій з боку держави. Водночас право громадян України на соціальний захист не залежить від віку, статі, раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання тощо та гарантується всім громадянам, які його потребують. Україна закріпила шлях до євроінтеграції, відповідно проєвропейські гендерні принципи та додаткові гарантії соціального захисту для окремих категорій осіб були зафіксовані в національному законодавстві (ст. 17 Конституції України, ст. 49 Закону України про Національну поліцію України) [1; 2]. До них відносять громадян, які перебувають на

службі в органах, що забезпечують суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку.

Водночас, подальші реформи у межах реалізації нормативних положень Угоди про асоціацію Україна-ЄС у цій сфері були значно уповільнені через запровадження військового стану [3]. Проте, отримавши статус кандидата на вступ до ЄС, Україна мусить продовжувати проєвропейські реформи в соціальній сфері та виконувати положення Угоди про асоціацію, особливо норми глави XXI «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» і численні рекомендації Єврокомісії. Адже, досягнення гендерної рівності та забезпечення ефективних гарантій соціального захисту є ключовим моментом у реалізації місії Ради ЄС, що полягає в захисті основоположних прав людини, підтриманні демократії та забезпеченні принципу верховенства права.

Дотримання прав працівників Національної поліції України із сімейними обов'язками завжди перебувають у фокусі уваги науковців, оскільки вони є особливим суб'єктом системи соціального захисту в Україні, але гарантії їх соціального захисту в нормативно-правовому сенсі регламентовано невивиправдано фрагментарно, а стандарти соціального захисту таких працівників є декларативними. Слід відзначити ще й недостатній рівень системи інституційної підтримки працівників Національної поліції України з сімейними обов'язками та розвитку соціально-побутової інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У юридичній науці окремі аспекти забезпечення гендерної рівності та соціальних гарантій для працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками були предметом численних досліджень. На сучасному етапі розвитку трудового права та права соціального забезпечення зазначеним питанням присвячено низку праць таких авторів як І.П. Андрусак, О.С. Бурлака, Ж.А. Горбачова, Л.П. Гаращенко, М.І. Іншин, О.В. Назимко, Т.С. Новак, О.В. Пожарова, С.В. Стадніченко, О.М. Ярошенко та

інших. Однак означена проблема безумовно представляє науковий і практичний інтерес та не є такою, що досліджена повною мірою, а отже, залишаються певні питання, які лежать за межами наукового аналізу. Серед таких варто вказати на ті, що прямо впливають на забезпечення рівних прав та можливостей для працюючих чоловіків і жінок як осіб із сімейними обов'язками. Наприклад, реалізація працюючими чоловіками права на різні види відпусток, пов'язаних з наявністю у них дітей, а також проблеми, які виникають через відсутність чіткого визначення поняття «особи із сімейними обов'язками» та ознак, яким вони мають відповідати тощо. Тому наукові дослідження цих та інших аспектів забезпечення гендерної рівності та соціальних гарантій для працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками мають відбуватися й у подальшому (як у теоретичному, так і в практичному сенсі) з метою приведення їх до міжнародних стандартів.

Вищевикладене дозволяє визначити мету дослідження: виявити нормативно-правову складову механізму забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками та сформулювати рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства відповідно до стандартів міжнародного права. **Завданнями** дослідження є: здійснити аналіз механізму соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками; розкрити зміст окремих гарантій соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками; запропонувати рекомендації, спрямовані на удосконалення чинного законодавства у сфері забезпечення соціальних гарантій для працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками.

Виклад основного матеріалу

Свого часу Конституційний суд України надав роз'яснення та сформулював правову позицію стосовно комплексу організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту працівників правоохоронних орга-

нів, зумовленого не їх непрацевдатністю або відсутністю достатніх засобів для існування (ст. 17, 46 Конституції України), а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум [4]. Відповідно, соціальні гарантії для працівників Національної поліції України прямо впливають з характеру покладених на них службових обов'язків (ст. 18, 23, 24, 25, 27, Закону України про Національну поліцію України). Однак, в повсякденному житті реалізація працівниками Національної поліції України окремих соціальних прав все ще стикається з проблемами, які не завжди пов'язані з особливими умовами, в яких перебуває наша країна та специфікою покладених на таких працівників професійних обов'язків. Зазвичай, такі проблеми пов'язані з гендерним питанням та належним виконанням сімейних обов'язків.

Водночас, рівні права і можливості жінок і чоловіків в Україні закріплені в ст. 24 Конституції України та забезпечується державою у громадсько-політичній і культурній діяльності; у здобутті освіти і професійній підготовці; у праці та винагороді за неї. Однак, коли це стосується поєднання професійних та сімейних обов'язків або підтримки сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства, – роботодавці чомусь неохоче сприяють у цьому працівникам. Особливо це стосується осіб із сімейними обов'язками із числа працівників Національної поліції України. Як наслідок – відбуваються численні порушення прав останніх. Якщо до жінок-поліцейських керівництво ставиться більш-менш толерантно, то, коли мова йде про чоловіків-поліцейських як осіб з сімейними обов'язками, – ситуація негативна. Так, серед осіб, що взяли відпустку при народженні дитини або з догляду до досягнення нею трирічного віку, відсоток чоловіків є невеликим. Зрозуміло, що на цю ситуацію вплинули обставини, в яких зараз перебуває Україна, але наслідком є дисбаланс в соціальних правах працюючих жінок і чоловіків в Національній поліції України як осіб

з сімейними обов'язками. Наприклад, серед норм, що гарантують соціальний захист поліцейських відповідно до Закону України про Національну поліцію України відсутній такий вид відпустки, як відпустка при народженні дитини чи по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 92).

Можливо це пов'язано з гендерними стереотипами. В суспільстві давно існує негласна позиція щодо закріплення важливої соціальної ролі жінки в сім'ї, продовженні роду, вихованні дітей тощо. Численні громадські організації, уповноважені владою з гендерних питань зазвичай опікуються саме соціальними правами жінок. Можна казати про певний «перекіс» в бік жінок в даних питаннях. Але ж і чоловіки мають сімейні обов'язки і теж можуть потребувати соціальної підтримки в цій сфері. Як наслідок, збільшується розрив у соціальній сфері між жінками та чоловіками, підвищується рівень гендерної сегрегації стосовно надання матеріальної допомоги та оплатної відпустки при народженні дитини.

Стало зрозумілим, що слід впроваджувати заходи, спрямовані на забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною та поєднання професійної діяльності з сімейними обов'язками; на усунення законодавчих прогалин, які обмежують права чоловіка на відпустку для догляду за дитиною; на створення передумови для посилення ролі батька у процесі виховання дітей та розвитку відповідального батьківства. Адже чоловік, який добросовісно ставиться до власних сімейних обов'язків, до власного батьківства теж потребує соціального захисту в частині надання соціальних гарантій (відпустка при народженні дитини, для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у зв'язку з усиновленням дитини тощо), соціальної допомоги (для вирішення соціально-побутових питань, пов'язаних з народженням дитини, лікування та оздоровленням дітей). Особливо, якщо чоловік – працівник поліції. Оскільки його потреба в соціальному захисті певним чином може вплинути на виконання ним службових обов'язків із забезпечення суверенітету і територіальної цілісності України, економічної та інформаційної безпеки.

Працівник із сімейними обов'язками може відчувати приниження та неповагу до власних професійних якостей через дискримінацію. Від такого ставлення керівництва буде потерпати не лише чоловік-поліцейський з сімейними обов'язками та його сім'я, але й суспільство та держава загалом.

Саме тому, для забезпечення гендерної рівності та ефективного соціального захисту жінки та чоловіка, законодавцю треба зважати і на зміну сучасного ставлення щодо визначення соціальних ролей у сім'ї. Оскільки саме сім'я має на власний розсуд вирішувати розподіл цих обов'язків. За певних життєвих обставин обов'язки з матеріального забезпечення сім'ї можуть виконувати й жінки [5, с. 127]. Це породжує необхідність посилення уваги до особливого правового регулювання праці та надання соціального захисту не лише жінкам, а й чоловікам як працівникам з сімейними обов'язками [5, с. 128].

Право на відпустку при народженні дитини, для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у зв'язку з лікуванням та оздоровленням дітей тощо належить усім працівникам Національної поліції України – жінкам і чоловікам і має бути закріплене в спеціальному законодавстві (в ст. 92 Закону України про Національну поліцію України). Тому, що право на батьківство, пов'язане з природним (невід'ємним) правом батька виховувати дітей, бути поряд із дитиною на початкових етапах її розвитку однакове для всіх батьків і працівники поліції не є виключенням. Таке право повинне бути прямо закріплене і в загальному, і в спеціальному законодавстві України.

Останнім часом національне законодавство зазнало кардинальних змін у цій сфері. Однак, гендерна політика характеризується неврегульованістю та незбалансованістю прав і можливостей жінок та чоловіків. Загалом, нормативно-правові акти закріплюють «материнську теорію» в праві і тому все ще залишаються невирішеними питання щодо якісного поєднання професійних та сімейних обов'язків для працюючих батьків. Наприклад, визначення самої правової категорії «особи з сімейними обов'язками» відсутнє у нормі права, що спричиняє нео-

днозначне його розуміння та труднощі у правозастосовній практиці.

Крім зазначених положень ст. 24 Конституції України питання рівності прав і можливостей жінок і чоловіків та недопущення дискримінації за ознакою статі в Україні у соціальній сфері закріплено у наступних нормативно-правових актах: право батька на відпустку при народженні дитини встановлено в ч. 1 ст. 77³ Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) та для догляду за дитиною по досягненні нею трирічного віку в ст. 179 КЗпП України [6]. Аналогічні положення містить і Закон України «Про відпустки», а саме ст. 18 та ст. 19¹ [7]. Положення ст. 77³ КЗпП України та ст. 19¹ Закону України «Про відпустки» передбачають для чоловіка, дружина якого народила дитину або батька дитини, який не перебуває у зареєстрованому шлюбі з матір'ю дитини, за умови, що вони спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки на підставі письмової заяви можливість отримати одноразову оплачувану відпустку при народженні дитини тривалістю до 14 календарних днів (без урахування святкових і неробочих днів). Але яка надається таким працівникам не пізніше трьох місяців з дня народження дитини. Однак, чому тільки 14 днів, так і залишилось загадкою. Тривалість такої відпустки при народженні двох і більше дітей від однієї вагітності не збільшується. Можливо, на думку законодавця, протягом 14 днів чоловік, дружина якого народила дитину, встигне здійснити всі свої батьківські обов'язки та далі буде сумлінно продовжувати виконувати обов'язки професійні. Варто зазначити, що в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» в ст. 10¹ взагалі не передбачений такий вид соціальної відпустки, як при народженні дитини та по догляду до досягнення нею трирічного віку [8].

Також варто вказати на Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9], що регулює особливості праці працівників з сімейними обов'язками з огляду на забезпечення гендерної рівності в соціально-економічній сфері (ст. 3). Стандарти та принципи міжна-

родно-правових актів в цілому реалізовано в згаданому законі. Слід зауважити, що законодавець зробив усе можливе для припинення дискримінації, де право чоловіка-батька на відпустку з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку сприймалось як похідне від права матері на таку відпустку.

Звісно, на охорону материнства варто зважати. Але цей процес буде значно ефективнішим, якщо до виховання дитини активно залучатимуться і чоловіки. Як вже зазначалось, чоловіки в Україні можуть брати відпустки при народженні дитини та для догляду за дитиною, але існує невелика кількість прикладів такого відповідального батьківства. Частка чоловіків серед тих, хто бере відпустку при народженні дитини чи для догляду за дитиною, дуже мала і коливається на рівні 1%. Законодавчі обмеження посилюють «антимотивацію» [10]. Тому варто зосереджуватись не тільки на оновленні законодавства та приведенні його у відповідність до міжнародних гендерних стандартів, а й на популяризації, широкому поширенні інформації про роль та значення відповідального батьківства з метою уникнення стереотипного ставлення у гендерній політиці та забезпеченні рівних прав та можливостей жінкам і чоловікам у поєднанні професійних та сімейних обов'язків.

Жодним чином не применшуючи ті позитивні кроки національного законодавця, який значно удосконалив особливості правового регулювання праці осіб з сімейними обов'язками та закріпив більш сприятливі норми, що відповідають міжнародним стандартам, слід проте відмітити, що дотримання норм законодавства про працю на практиці не дозволяє забезпечити належний соціальний захист працівників із сімейними обов'язками, в тому числі і тих, хто служить в Національній поліції України. Звісно, в умовах війни стан з дотриманням соціальних гарантій для працівників з сімейними обов'язками буде погіршуватись під впливом об'єктивних причин. Однак, якщо Україна взяла певні зобов'язання як кандидат на вступ до ЄС, то має продовжувати роботу з вдосконалення нормативно-правового забезпечення гендерної політи-

ки, та врешті-решт прийняти Національну стратегію у сфері гендерної рівності для належного забезпечення рівних прав та можливостей жінкам і чоловікам у будь-якій сфері суспільного життя.

Висновок

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що без дотримання вимог гендерної рівності на нормативному та організаційному рівні неможливим є й забезпечення відповідного рівня соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб з сімейними обов'язками. Забезпечення рівних прав та можливостей для працюючих чоловіків і жінок, як особам з сімейними обов'язками, полягає в тому, щоб надати їм змогу здійснити своє право на відпустку, пов'язані з народженням дитини, доглядом за нею, у зв'язку з лікуванням та оздоровленням дітей тощо, не піддаючись дискримінації та поєднуючи сімейні і професійні обов'язки. Тільки тоді і чоловіки, і жінки в однаковій мірі будуть залучатися до виконання сімейних зобов'язань, як і реалізовувати себе в професійній сфері.

Слід зазначити, що міжнародні стандарти щодо гендерної рівності та посилення соціального захисту осіб із сімейними обов'язками знайшли своє часткове втілення в національному законодавстві. Разом з тим, слід і далі удосконалювати чинні нормативні акти, спрямовані на підсилення соціальної ролі працюючого чоловіка з сімейними обов'язками, особливо щодо дітей. Вбачається доцільним у трудовому та соціальному законодавстві, а також у спеціальних нормативно-правових актах (Закон України «Про національну поліцію» та «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») закріпити визначення терміну «особи із сімейними обов'язками» та окреслити ознаки, яким мають відповідати зазначені особи та передбачити можливість надання працівникам-поліцейським, як жінкам, так і чоловікам, відпустки при народженні дитини, для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку тощо. Врахування наведених рекомендацій сприятиме подальшому становленню гендерної рівності у суспільстві, а також реалізації інших

цілей державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей працюючих жінок і чоловіків з сімейними обов'язками та посиленню їхнього соціального захисту.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони: Угода, Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі N 1-13/200 від 17.03.2004 N 7-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-04#Text>.

5. Положишник В.О. Виникнення та становлення поняття працівників з сімейними обов'язками. *Право і суспільство*, 2022. № 3. С.124-129. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/3_2022/18.pdf.

6. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

7. Про відпустки : Закон України від від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#n268>.

8. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України в редакція від 03.08.2023 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України в редакції від 03.08.2023 №2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

10. Тато в декреті. Що заважає чоловікам частіше брати відпустку по догляду за дитиною // *Громадске* : сайт. 14.03.2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/tato-v-dekreti-sho-zavazhaye-cholovikam-chastishe-brati-vidpustku-po-doglyadu-za-ditinoju>.

Olha Hots-Yakovlieva

GENDER ASPECTS OF SOCIAL PROTECTION FOR PERSONS WITH FAMILY RESPONSIBILITIES AMONG THE EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article is devoted to problematic issues of social protection of employees of the National Police of Ukraine as persons with family responsibilities. It was noted that further reforms on the implementation of the normative provisions of the Ukraine-EU Association Agreement in this area were significantly slowed down due to the martial law. The insufficient level of social protection of employees of the National Police of Ukraine with family responsibilities in the legal sense, where the standards of social protection are declarative, was noted. It was emphasized that due to the gender stereotypes, the social rights of women and men as persons with family responsibilities serving in the National Police of Ukraine are not balanced. The importance of maintaining a balance between the personal, family and professional life of working parents is indicated. It is a guarantee of gender equality between men and women in social and labor relations, because police men and women must equally fulfill family duties and realize themselves in the profession.

Legislative acts, subordinate legal acts, international conventions, agreements and treaties ensuring social protection of employees of the National Police of Ukraine as persons with family responsibilities and ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine were studied and analysed. Emphasis is placed on drastic changes in national legislation. Special attention is paid to issues of gender equality. It has been indicated that issues of gender equality in national legislation are characterized by unsettledness and imbalance of the rights and opportunities of women and men. It has been proven that legal acts consolidate the “maternal theory” in law. Therefore some questions regarding the qualitative combination of professional and family responsibilities for working parents still remain unresolved. It is noted that there is no definition of the legal category “person with family responsibilities” in national legislation. The prospects for the development of Ukrainian legislation in this direction have been determined. The issues that require regulatory and legal settlement were considered and appropriate recommendations were made to improve the legal norms regarding the regulation of the legal status of persons with family responsibilities from among the employees of the National Police of Ukraine.

Key words: social protection, persons with family responsibilities, National Police of Ukraine, gender equality, equal opportunities, guarantees, family responsibilities, discrimination, vacation.